

A metaforikus szövegek koreferenciális elemzésének kérdései

A szövegek szerveződésének vizsgálatában lényeges feladat a koreferencia jelenségének feltárása, mivel a koreferenciális elemek és a koreferenciarelációk a szövegösszefüggés meghatározó hordozói. Egy szövegben koreferensek egymással azok a verbális elemek, amelyek „az olvasó/interpretátor meggyőződése szerint a szövegvilág egyazon tárgyára/tényére utalnak” (Petőfi 1997: 24).

A metaforizáltság a nyelvhasználat és a gondolkodás minden szintjét áthatja, ezért a szövegszerűség adekvát leírásában szerepet kell kapnia a metaforikusság értelmezésének is, így a koreferenciarelációk tipizálása és explicitté tett jelölése sem tekinthet el ettől a jelenségtől. A metaforakutatást bemutató tanulmányában Petőfi rámutat a szemiotikai textológiának a metaforával kapcsolatos legfőbb feladataira, egyedi analitikus elemzéseket tartva szükségesnek a metaforikus koreferencia természetének vizsgálatára (1999: 126). A képszerűség értelmezését Petőfi parciális másodfokú, más néven figuratív interpretációnak nevezi (1996: 25), véleményem szerint a metaforikus szövegmondatok és a nagyobb metaforikus szövegegységek esetében csakis az ilyen értelmezés lehet célravezető, az elsőfokú interpretáció ekkor ugyanis a szövegjelentés egy részét figyelmen kívül hagyja, s nincsen tekintettel a képi szinten megteremtődő összefüggésre sem. A metaforikus szövegekben a képek összefüggésrendszere ugyanis nemcsak a stíluskohézióhoz járul hozzá (vö. Szikszainé 1999: 310), a metaforák által előhívott jelentésmezők szervesen részt vesznek a jelentésbeli összefüggés megteremtésében is.

A metaforikus koreferencia kérdéseinek tárgyalása során szükséges néhány a metafora elemeire, típusaira utaló kifejezés használata: a Kemény Gábor által bevezetett terminológiára építve használom a *tárgyi elem* és a *képi elem* (1993: 23), illetve az *explicit* és *implicit kép* (1993: 33) kifejezéseket.

A képszerű szövegek koreferenciahálójának elemzése során nehézségeket okozhat a metaforákban jelentésbeli kölcsönviszonyba kerülő elemek közötti kapcsolatnak, ennek a sajátos referenciális viszonynak a magyarázata. A metaforikus koreferencia vizsgálata során ráadásul számot kell vetnünk azzal, hogy a metaforaértelmezések egy része a referencia fogalmát a nyelvi egységek és denotátumaik közötti kapcsolatként értelmezi, így a referencia ezekben az esetekben az alapvetően az elsődleges jelentést jelöli (vö. Tolcsvai Nagy 2000: 12), a szövegtani elméletekben és kutatásokban viszont a referencia általában az egyes nyelvi elemek és az adott szövegvilág entitásai közötti utalási aktust jelenti (vö. Beuagrande–Dressler 2000: 150). A metafora képi elemének referenciális képességét értékelő felfogásokban is érzékelhető az, hogy a referenciát alapvetően nem szövegjelenségként, hanem a szavak denotatív jelentéseként értelmezik. A metaforikusan használt szavak ugyanis egyes elméletek szerint elveszítik konvencionális referenciális képességüket, és olyan képességet nyernek, amellyel más kontextusokban nem rendelkeznek; egy másik magyarázat szerint viszont megtartva eredeti referenciájukat, járulékos referenciát szereznek, és ezáltal többszörösen utaló funkcióval bírnak (vö. Petőfi 1999: 118). A szövegszemléletű felfogás szerint azonban referenciális képessége egy szónak csak egy adott szövegvilággal való viszonylatában lehet; a szó konvencionális, általános jelölő képességének a szövegvilágban általi módosulása az, amit értelmeznünk kell.

A metaforák alkotása és megértése során véleményem szerint mindig két különböző konvencionális jelölő érték aktivizálódik, az utaltak azonban nyelviileg azonosítónak egymással, ezáltal a megteremtődő szövegvilágban azonosnak, a metafora tárgyi és képi eleme ugyanarra, vagyis erre az azonossá vált entításra utal, tehát koreferens. A metaforikus koreferencia jelenségének ezt, az utaltaknak a szöveg világában valóságnak tartható

azonosítására épülő magyarázatát igen sok szempontból alkalmasnak tartom és alkalmazom is a jelenség értelmezésére. Ez az elképzelés is felvet azonban kérdéseket, például hogy hogyan lehet az adott szövegvilágban az azonossá vált utaltakra külön-külön is utalni, illetve hogy milyen tényezőktől függ az, hogy egy szövegösszetevőt az azonossá vált entitásra, vagy pedig az azonosítástól eltekintve csak az egyik különálló dologra vonatkoztathatunk.

A metafora ebben az értelmezésben olyan dolgokat hozhat létre nyelvi, amelyek nem vethetők egybe egyértelműen az embernek a való világról alkotott reális képzeivel (vö. Beuagrande–Dressler 2000: 150), ezzel is bizonyítva azt, hogy a referencia nem függ igazságfeltételektől, és hogy a szövegbeli utaltak nem azonosak a valós világ utaltjaival, hanem a szövegvilág részeként olyan entitások, amelyekről a szöveg kijelentéseket tesz (vö. Tolcsvai Nagy 2000: 13).

A metaforikus koreferencia ilyen értelmezése a három, Max Black szerint alapvetően megkülönböztethető metaforafelfogás (1962: 25–47): a helyettesítélmélet, a hasonlatélmélet és az interakcióelmélet közül a harmadikkal hozható leginkább összhangba. Az interakcióelmélet szerint ugyanis egy adott szövegösszefüggésben a fókusz, vagyis a metaforikusan használt szó (a képi elem) jelentése új kiterjesztést nyer, a régi és az új jelentés együttesen hatnak.

A nem szó szerinti kijelentések Sperber és Wilson által kifejtett pragmatikai értelmezése szerint minden egyes megnyilatkozás, így a metaforikus megnyilatkozások is egyedi módon járulnak hozzá az egyén világról alkotott reprezentációjához (vö. Reboul–Moeschler 2000: 200). A szövegvilágban azonosítódás által a metafora „módosítja a világról addig szerzett tudásunkat; a »térbeli« látásmód révén – azáltal, hogy egy szempillantással egyszerre kétféle dolgot fogunk át – újra leírjuk a világot, új ismeretekre teszünk szert; a metafora valami újat tár fel a valóság (és a mi saját lényünk) szerkezetéből” (Kemény 1993: 32).

A szemiotikai textológia elméleti keretén belüli elemzések a koreferencialitás számos jellemzőjét feltárták, kitérve arra, hogy milyen szövegösszetevők utalhatnak, milyen jellegű entitásokra lehet utalni, milyen referenciális viszonylatok tartozhatnak bele ebbe a fogalomkörbe, és hogyan jelölhetők a legcélszerűbb módon ezek a relációk (vö. Petőfi–Dobi 1998: 238), a metaforikusság értelmezése azonban még nem került előtérbe, és megoldatlan a metaforában azonosítódó, tehát az adott szövegvilágban valóban azonossá váló entitások közötti viszony kielégítő reprezentálása is.

Az *Officina Textologica* második kötetének elemzéseiben szereplő koreferencialitások típusai között nem szerepel a metaforikus koreferencialitás. A kötet metaforikusnak tekinthető példái (*Bárány; a Bárány jegyese; menyasszony*: Jézusra, illetve Jeruzsálemre utaló szerepben) a teljes referenciális azonosság körébe sorolódnak (Petőfi–Dobi 1998: 247), ez azzal indokolható, hogy ezek az elemek a keresztény szimbólumrendszerben állandósult metaforikus szinonimának, illetve körülírásnak tekinthetők. A sorozat negyedik kötetében azonban több olyan szöveg is található, amelyek értelmezése fölveti a koreferencialitás metaforikusságának problémáját. Petőfi Sándor *Akasszátok föl a királyokat!* című versének koreferenciális elemeit vizsgálva Bencze Lóránt egyértelműen a *királyok* koreferenseinek tekinti a metaforikusan utaló *fűt* és *fa*, illetve *szörny* elemeket, és a metonimikusan utaló *koronát* elemet is. Úgy ítéli meg azonban, hogy a különböző típusú viszonylatokban a koreferencia eltérő erősségű: „eleinte lazább a *királyok* és a *fű-fa* között, erősebb a *fű-fa* és annak proformái között, de ezen belül is még erősebb mondjuk a *fű* és proformái közt, illetve a vonatkozó igeragok közt” (2000: 46). Ez az erősségbeli különbségtétel esetleg arra a következtetésre is vezethetne, hogy a metaforikus koreferencia mindig lazább az együttutalás más típusainál, azonban ez nem szükségszerűen igaz, ez elemzett szövegben a koreferencia nem egyszerűen a metaforikusságból adódóan gyengébb. A vizsgált szövegrészre azért lehet érvényes a megállapítás, mert a *fű* és a *fa* először nem metaforában azonosítódva, hanem analogikusan utal a *királyok*-ra, s egymással is pusztán párhuzamos logikai viszonyban

vannak, s csak a versszak végén történik meg grammatikailag is jelölt metaforikus azonosításuk. Bencze részletesen foglalkozik a metaforikus koreferencia stiláris szerepével is, utalva a metaforával való újraemlítés eufemisztikus és kakofemisztikus lehetőségeire (2000: 51).

Ugyanebben a kötetben Dobi Edit és Petőfi Sándor János a szemiotikai textológiai koreferenciaelemzésben alkalmazható tezaursztikus explikációkat tárgyalva olyan szövegrészletet elemeznek (2000: 124–149), amelyen metaforikus elemek vonulnak végig. Értelmezésükben figyelembe veszik, hogy a szöveg egyes részletei figuratív értelemben veendő, ezért a *virág* szó szövegbeli kotextusait vizsgálva külön csoportba sorolják a szövegnek a virágra megszemélyesített értelemben utaló, vagy nem kizárólag a virágra utalni tudó elemeit (pl: *szépítgette magát, öltözködött, szépsége, kacér, titokzatos öltözködése*). Nem céljuk azonban annak a vizsgálata, hogy miképp járulnak hozzá ezek az elemek a jelentésbeli összefüggéshez, pedig azok a szövegben metaforikus láncolatot alkotnak. A virág ugyanis a szöveg igei és melléknévi implicit metaforái révén egy emberi lényel, feltételezhetően egy nővel azonosítódik, ezért a teljes szövegértelem kibontásához véleményem szerint arra is figyelmet kell fordítani, hogy a virág jelentésmezejétől eltérő elemek által összetettebb koreferencialitás is jelen van a szövegben. A metaforikus koreferenciával kapcsolatban tehát kimondatlanul azt a kérdést veti fel a tanulmány, hogy az implicit metaforák által létrehozott, verbálisan kifejtetlen, asszociációkra épülő azonosítás hogyan játszik szerepet abban, hogy a szöveghez milyen kohezív-koreferenciális felépítést rendelhetünk.

Metaforikus szöveg részletét, Kálnoky László *Egyszerű fejfa, Anyám emlékére* című versének egy szövegmondatát elemzi Dobi Edit Szövegmondatok kompozicionális organizációjáról című cikkében, hangsúlyozva, hogy a metaforákra épülő koreferenciahálóknak sajátos szerepe van a szöveg koherenciájának megteremtésében (1999: 143–156). A vizsgált versrészlet a következő:

*Mondat, mit a föld porába róttak,
elmosott a zápor, nem felelsz.*

A szövegmondat kiegészített változatához, amelyben a verbálisan adott elemekre épülő következtetések (Petőfi 1996: 19), vagyis a szövegbe ágyazottság miatt implicit információk is szerepelnek a következő kiegészítéseket tartja szükségesnek:

Mondat (vagy te, anyám (az enyém, a lírai én)), *mit a föld porába róttak* (valakik), (de) (téged, a mondatot) *elmosott a zápor*, (ezért) *nem felelsz* (te, anyám (az enyém, a lírai én)).

Ezekből a verbális kiegészítésekből és a koreferenciaindexekkel ellátott változathoz is kiderül, hogy ez az értelmezés a metafora képi és tárgyi elemére utaló összetevőket nem tekinti koreferensnek. Az azonosítást csupán az jelöli, hogy az első tagmondat képi elemre utaló összetevője a tárgyi elemre utaló verbális összetevővel is kiegészül. Véleménye szerint „különböző interpretációk születhetnek attól függően is, hogy a befogadó a metafora képi síkján vagy valóságsíkján állva értelmezi a két pólus közötti relációt”, ezért írása végén megad egy másik, a metaforikusság megítélése szempontjából eltérő, lehetségesnek tartott kiegészített változatot is:

Mondat (vagy te, anyám (az enyém, a lírai én)), *mit a föld porába róttak* (valakik), (de) (téged, anyám) *elmosott a zápor*, (ezért) *nem felelsz* (te, anyám (az enyém, a lírai én)).

Elképzelhető azonban egy olyan verbális kiegészítést is, amely a metaforát alkotó elemeket – a korábban bemutatott módon – koreferensnek tekinti; ekkor a kiegészített változat létrehozása során a szövegvilágban megtörténő azonosítás miatt több elem beiktatása látszik szükségesnek: ha csak a tárgyi vagy a képi elem jelenik meg verbálisan, ki kell egészítenünk a szöveget a metafora másik pólusának verbális jelölésével is, illetve a metafora bármely elemére utaló elemeket (ebben a részletben az igei személyragot és a kötött bővítményű tárgyias ígét) a metafora mindkét pólusának verbális jelölésével kiegészíthetjük, hiszen a

szöveg valóságában a két dolog azonos. A szövegmondat pedig éppen ezáltal az azonosság által marad végig metaforikus:

Mondat (vagy te, anyám (az enyém, a lírai én)), *mit a föld porába róttak* (valakik), (de) *elmosott a zápor* (téged, a mondatot, azaz az anyámat (az enyémet, a lírai ént)), (ezért) *nem felelsz* (te, anyám (az enyém, a lírai én), azaz a mondat).

A szöveg olyan koreferenciaindexekkel való ellátását, amelyek megjelenítik az azonosításra épülő értelmezést esetleg úgy is elképzelhetőnek tartom, hogy a metafora képi és tárgyi elemének verbális jelölői ugyanazt az indexet kapnák, de a képi elemre utaló összetevők kapnának valamilyen a metaforikus azonosságra utaló mellékjelet. A két koreferenciaindex között a metaforikus viszonyt ún. közelítőjellel jelölöm. Például:

i1 = anyám \approx i1^m = mondat

i2 = föld

i3 = a föld pora

i4 = valakik

i5 = zápor

Mondat[i1^mCOPi1], *mit*[i1^m] *a föld porába*[i3] *róttak*[i4], *elmosott*[i5|i1^m] *a zápor*[i5], *nem felelsz*[i1].

Az eddigi elemzések egy részének tanúsága szerint a metaforákban azonosítódó elemeket koreferensnek lehet tekintenünk. Ez az együtt utaló képesség magyarázhatóvá válhat, ha a metaforát úgy értelmezzük, hogy annak képi és tárgyi verbális összetevője az azonosítás révén egy adott szövegvilágon belül ugyanazt a dolgot aktivizálja. A koreferencialitás szempontjából azonban eltérő módon értékelhetjük az önmagukban álló, elemi, nem szövegrész- vagy szövegszervező erejű metaforákat és a képszerűvé növekvő metaforaláncozatokat, illetve az elemi metaforákon belül is különböző az utalás módja az explicit és az implicit képekben (vö. Kemény 1993: 33).

Vizsgáljunk meg néhány különböző grammatikai szerveződésű metaforát és néhány képszerűt a lehetséges különbségek érzékelésére!

Az elemi, explicit metaforák között az összetett szóba szerveződő képek értelmezése eltér a szintagmatikus viszonyban megvalósulókétól, hiszen az összetett szó egyetlen jelölőként természetesen a szövegvilág egy entitására utal, és ez az entitás ezen a jelölési műveleten belül válik azonossá valami mással, így az ilyen metaforákat akár egy közös koreferenciaindexszel jelölhetjük. A „*nagy virágszemei Adának*” Ady-metaforában például úgy utal a megnevezett nő szemére az összetett szó, hogy a képi elem egy másik jelentésmezőt is aktivizál, de ez is a szemre, illetve a virággal ebben a szövegvilágban azonosítódó entításra vonatkoztatható.

A tárgyi és képi elem verbális jelölőjének szintagmatikus kapcsolata esetén, a grammatikai viszony végezteti el az azonosítást, mint például *az ember farkas* metaforában az alany-állítmányi viszony. A metafora által két jelentéslehetőség aktivizálódik, de az azonosítás révén csak egy dologra utalnak, koreferenciaindexekkel ez a viszonylat így jeleníthető meg: *az ember*[i1] COP[i1] *farkas*[i1^m].

Az implicit metaforában a tárgyi elem verbális megnevezése hiányzik, csak a képi elem jelenik meg, mint Arany János Toldijának egyszerű metaforaként gyakran idézett példájában: *Hé fiúk! amott ül egy tűzok magában*. Ezt az állítást „metaforává a szövegelmélet teszi, amelyből tudjuk, hogy a *tűzok* megjelölés koreferens Toldi Miklóssal” (Kemény 1993: 21), a képi elemre utaló szövegösszetevő tehát aktivizál egy a szöveg addigi jelentéssíkjától eltérő jelentést is, és az azonossá válik a szövegben már korábban is szereplővel. Az ilyen metaforák kiegészített változatának létrehozása során is célszerűnek látszik az elsődlegesen a tárgyi elemre utaló verbális összetevővel való kiegészítés. A különböző verbális összetevők kaphatják ugyanazt a koreferenciaindexet, a metaforikusságra utaló mellékjelre elsősorban

azért van szükség, hogy ha az elemi kép esetlegesen komplex vagy továbbcsúszott képbe szerveződik, akkor is követhető maradjon a koreferencia metaforikussága.

Az igei, melléknévi és határozói implicit metaforák esetében azért tér el ettől a koreferencia jelenségének magyarázata, mert nincs verbálisan megjelölve az a dolog, amellyel a tárgyi rész azonossá válik, mint például Bella István következő képszerkezetében: *a Hold az ágakba akadva megpengette a fákat*. Az ige előhívja a saját viszonylatrendszerét, ezáltal a *Hold* és *a fákat* verbális összetevők egyaránt metaforikusan értelmeződnek, mivel konvencionálisan a *megpenget* ige alanyi és tárgyi argumentuma is behatárolt jelentéstartományból töltődhet be. Ezt az értelmezést tovább erősíti a kép síkváltás nélkül kapcsolódó, immár explicit metaforával való folytatása: *zengtek a kert-citerák*. A szövegrészlet kiegészített változatában szükség van a metaforák „kontextust érzékeltető szétírására” (Zalabai 1986: 92) ahhoz, hogy az utalások rendszerét láthatóvá tegyük:

A Hold (azaz egy zenész) az ágakba akadva megpengette a fákat (azaz a húrokat), zengtek a kert-citerák.

A koreferenciaindexekkel ellátott változat elkészítéséhez a következő indexek szükségesek:

$i1=Hold \approx i1^m=zenész$

$i2= \text{ágak} \subset i3=fák$

$i3=fák \approx i3^m=húrok$

$i4=kert \approx i4^m=citerák$

A rész-egész viszonyt és az ezáltal létrejövő parciális koreferenciát is jelölve (\subset) érzékeltethetővé válik, hogy ez a képszerkezet aránytrópus (vö. Zalabai 1986: 117), vagyis a két különböző jelentéssík a saját viszonylatrendszerével együtt válik azonossá:

$i3=fák \subset i4= kert \approx i3^m=húrok \subset i4^m=citerák$

A koreferenciaindexekkel kiegészített változatban az igékhez rendelt indexek megmutatják azt, hogy azok alanyi, illetve tárgyi argumentumai a képi elemmel tölthetők be, ezáltal teremtve meg az azonosítás szükségességét:

A Hold[i1] (azaz egy zenész[i1^m]) az ágakba[i2] akadva megpengette[i1^m i3^m] a fákat[i3] (azaz a húrokat[i3^m]), zengtek[i4^m] a kert[i4]-citerák[i4^m].

E néhány alapvető típus értelmezésén kívül egy hosszabb metaforikus szöveg koreferenciarelációinak értékelése is tanulságos lehet, ennek érzékeltetésére az előző tanulmányban elemzett szöveget, Baka István *Tájkép fohással* című versét, annak két izotópiásíkon mozgó, allegorikussá nőző képszerkezetét választottam:

A versben két egymással párhuzamosan szerveződő jelentéssík van jelen, melyeknek mentális képe a teljes viszonyrendszerével együtt válik azonossá; és a szöveg világában azonossá váló két valóságsík révén az egyes konvencionálisan eltérő jelölő értékű nyelvi elemek képesek együtt utalni. A vers első két sorának értelmezős szerkezetében azonosítódik az *ég* és az *írógépszalag*, és ez az összekapcsolás szokatlansága ellenére együttesen hív elő további jelentéslehetőségeket, hiszen a jelentéshez kapcsolódó triviális asszociációink, az alá-, mellé és fölrendelt fogalmak kijelölnek az adott képhez kapcsolható további viszonyokat is. Ha van írógépszalag, akkor feltételezhetően kell lennie írógépnek, papírnak, valakinek, aki ír és valaminek, ami íródik. Továbbcsöve az indító képet, az alá-, fölé-, mellérendelt fogalmakkal kapcsolatos lehetőségek nagy részét ki is használja a vers: az egyik viszonylatrendszerben szinte minden megfeleltethető a másik viszonylatrendszernek, aránytrópusok láncolatát alkotva ezáltal.

A vers metaforikus koreferenciahálózatának érzékeltetéséhez a következő indexeket szükséges bevezetni:

i1=ég	≈	i1 ^m =írógépszalag
i2=vidék	≈	i2 ^m =lap
i3=i4+i5+i6+i7+i8+i10+i12+i13+14+i18	≈	i3 ^m =szavak
i4=tanyák ⊂ i3		
i5=gyümölcsfák ⊂ i4=tanyák ⊂ i3		
i6=bokrok ⊂ i4=tanyák ⊂ i3		
i7=akácok ⊂ i4=tanyák ⊂ i3		
i8=kerítés ⊂ i4=tanyák ⊂ i3		
i9=vasút ⊂ i3		
i10=vonat ⊂ i9 = vasút ⊂ i3	i11= képzelet	
i12=csapszékettető ⊂ i3		
i13=kémény ⊂ i12 = csapszékettető	≈	i13 ^m =ékezet
i14=jég	≈	i14 ^m =hályog
i15=tavak ⊂ i3		
i16=horhos ⊂ i3		
i17=nyárliget ⊂ i3		
		i18 ^m =strófa ⊃ i3 ^m =szavak
i19=rög	≈	i19 ^m =rím ⊂ i18 ^m = strófa
i20=szárny ⊂ i21 = varjú	≈	i20 ^m =zárójel
		i21=varjú ⊂ i3
i22=barázda	≈	i22 ^m = verssor ⊂ i18 ^m = strófa
i23 [?] = ki → i23= Isten	≈	i23 ^m = (költő)
i24= (a világot mozgató erő?)	≈	i24 ^m =gép
i25= (az ábrázolt táj ⊂ a világ)	≈	i25 ^m = vers
i26= a lírai én	≈	i26 ^{m1} =rím / i26 ^{m2} = asszonánc

Nehézséget okoz e vers koreferenciaviszonyainak ábrázolása abban az összetett metaforában, amelyben a világ tárgyai mint íródo szavak jelennek meg, hiszen a metafora tárgyi részéhez több különböző dolog is tartozik. Ezt a problémát úgy próbáltam megoldani, hogy létrehoztam egy i3 koreferenciaindexet, amely a táj, a világ szövegben megnevezett dolgainak összességét jelöli. A képszerkezetet tovább rétegezi, hogy a tárgyi elemek között rész-egész viszony is fennáll, hisz a gyümölcsfák, bokrok, akácok és a kerítés a tanyák részeinek tekinthetők.

Megoldandó kérdés az olyan helyzetek jelölése is, egy tárgyi elem a szöveg egészében több különböző képi elemmel is azonossá válik: a versben például felmerül kérésként a lírai ének a rímmel és az asszonánccal való azonosulásának a lehetősége is. Itt a metaforikusságra utaló mellékjelet számokkal is kiegészítettem, hasonló jelölésre a síkváltásos komplex képek nagy részében szükség lehet.

A szövegnek egy a metaforikus koreferencia szempontjából érdekes részletét ki is egészítem a képiséget megjelenítő indexekkel:

Vonul[i1] *a téli szürke menny*[i1] (azaz az írógépszalag[i1^m]), *mögötte*[i1^m] *ki*[i23[?]] *hajol*[i23[?]] *a gép*[i24^m] (azaz ?a világot mozgató erő?[i24]) *föle*, *mely*(a gép[i24^m], ?azaz a világot mozgató erő? [i24]) *szüntelen cseng*[i24^m], *sort vált*[i24^m], *zakatol*[i24^m].?

A metaforikus együttutalás lehetőségeit vizsgálva azért lehet tanulságos a ez a szövegrészlet, mert a metaforikus értelmezés elhagyásával a *mögötte* birtokos személyjele szabályosan csak az előző tagmondat *menny* elemére utalhatna vissza, azonban a két sík azonosítására épülő következtetésekből adódó verbális kiegészítés érthetővé teszi ezt a viszonylatot is.

A metaforikusságon kívül kérdéseket vethet fel a szöveg alapján a kérdő névmás értékének magyarázata és jelölése is: a kérdő névmás itt kataforikus szerepű (Balázs 1985: 168), ezáltal „szükségessé teszi egy ideiglenes üres hely fenntartását, amíg a szükséges tartalom meg nem jelenik” (Beaugrande–Dressler 2000: 92). A Hadrovics által „tartalomvárónak” (1969: 236) nevezett névmási elemhez ezért egy kérdőjeles mellékjellel kiegészített koreferenciaindexet rendelhetem; a feleletet, vagyis a már valóban utaló szerepű nyelvi elemet, a tartalomadót pedig – már mellékjel nélkül – ugyanezzel az indexszel láttam el.

A koreferenciaindexek segítségével az azonossá váló világszerkezetek egymásnak megfelelő arányai is megjeleníthetők:

$$i13=\text{kémény} \subset i12=\text{csapszékettető} \approx i13^m=\text{ékezet} \subset i3^m=\text{szó}$$
$$i20=\text{szárny} : i21=\text{varjú} \approx i20^m=\text{zárójel} : i3^m=\text{szó}$$

A két jelentéssíknak a szövegben létrehozott lehetséges világban való azonosítását nyelvileg különböző szófajú, különböző grammatikai szerkezetű metaforák jelölik; a költemény teljes koreferenciahálója pedig rámutat arra, hogy a metaforikusság teljességében sokszor csak a szöveg egészében értelmezhető.

A metafora jelentésviszonyai, a metafora utaló szerepe és a metaforikus koreferencia a különböző elméletek alapján eltérő módon értelmezhetők ugyan, véleményem szerint azonban bármely metaforaértelmezést fogadjuk is el, a koreferenciaviszonyok lehetséges típusai közé, az egyszerű ismétléssel, szinonimával, hiperonimával, hiponimával, antonimával, körülírással való újraemlítés, illetve a proformákkal való helyettesítés mellé (Szikszainé 1999: 181) mindenképpen fel kell vennünk a metaforikus, képi szinten történő újraemlítést is. Kérdéses lehet azonban – a metaforafelfogás függvényében – annak értelmezése, hogy a metaforát alkotó szövegösszetevők milyen jellegű entitásokra utalhatnak (vö. Petőfi–Dobi 1998: 238). Ha a metafora alkotása és megértése során lejátszódó folyamatot, illetve a metafora referenciáját a korábban vázolt módon értelmezzük, akkor az utalt entitások típusai közé pedig fel kell vennünk az adott szövegvilágban azonosítás útján megteremtődő entitás kategóriáját is.

A szövegelmélet számára tehát a metaforikusság értelmezése kikerülhetetlen feladat; a figuratív szövegek explicit és adekvátnak tartható nyelvészeti leírásához szükség van a metafora referenciájának magyarázatára. A metaforikus szövegek koreferenciarelációinak elemzése során felvetődő kérdések megválaszolásához minél több képszerű szöveg feldolgozására van szükség. Részletesebben is vizsgálni lehetne egyrészt az explicit és implicit metaforák között, illetve a metafora különböző grammatikai megvalósulásai között a koreferencia szempontjából lehetséges különbségeket; másrészt pedig azt, hogyan érvényesül a különböző komplex, síkváltás nélküli és síkváltásos képszerkezetekben a koreferencia. Az elemzendő képszerű szövegek kiválasztása során azt is célszerű lenne figyelembe venni, hogy a metaforizáltság – bár a legkülönbözőbb szövegtípusokban egyaránt jelen van – eltérő funkciókat tölthet be a mindennapi társalgásban, a tudományos szövegekben, a gyermeki nyelvhasználatban vagy éppen a szépirodalomban. A metaforikusság különböző szerepeiből adódóan pedig eltérő lehet – például az erősséget, az azonosított dolgok közötti jelentésbeli viszonylatot tekintve – a koreferencia is.

Külön vizsgálatot igényelnének az ún. konceptuális, fogalmi metaforák (például: AZ IDŐ MINT PÉNZ; AZ ÉLET MINT UTAZÁS; A VITA MINT HÁBORÚ) különböző szövegbeli, nyelvi megvalósulásai is. A fogalmi metaforák ugyanis két szemantikai tartományt kapcsolnak össze úgy, hogy a bázistartomány sajátosságai, az azon belüli alá-, fölé- és mellérendeltségi viszonyok is leképeződnek a céltartományra (vö. Lakoff–Johnson 1980: 3-4), és ebből az összekapcsolódásból számtalan, nyelvileg különféle módokon megvalósuló metafora lehetősége bontható ki. Mivel ezeket a metaforákat gyakran implicit formában, s nem a szövegből kikövetkeztethető módon, hanem az előzetes tudásra építve használjuk,

véleményem szerint egy tezaurusztikus lexikonnak tartalmaznia kell az egyes jelentéskörökre nézve az adott nyelv általánosan használt fogalmi metaforáit is.

A képiség szerepének feltárása a szövegek szerveződésében a szövegszerűség pontosabb leírásán túl a metafora jelenségének alaposabb megértéséhez is elvezethet, hisz a metaforaelméletek számára is csak egy szövegelméletbe épülő értelmezés jelenthet továbblépést (vö. Kocsány 1981: 72).

Irodalom

- Balázs János 1985. *A szöveg*. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Bencze Lóránt 2000. A korreferáló elemek és viszonyok retorikai-stilisztikai megvilágítása. In: Dobi Edit–Petőfi S. János (szerk.): *Korreferáló elemek – koreferenciarelációk. Officina Textologica 4*. Kossuth Egyetemi Kiadó. Debrecen. 35–56.
- de Beuagrande, Robert–Dressler, Wolfgang 2000. *Bevezetés a szövegnyelvészetbe*. Corvina Kiadó. Budapest.
- Black, Max 1962. *Models and metaphors*. Studies in language and philosophy. Cornell University Press. Ithaca.
- Dobi Edit 1999. Szövegmondatok kompozicionális organizációjáról. *Magyar Nyelvjárások XXXVII*. Debrecen. 143–155.
- Domonkosi Ágnes 2001. A képszerkezet jelentésviszonyai Baka István Tájkép, fohással című költeményében. In: Kemény Gábor (szerk.): *A metafora grammatikája és stilisztikája*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához X. Tinta könyvkiadó. Budapest. 69–75.
- Hadrovics László 1969. *A funkcionális magyar mondattan alapjai*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Kemény Gábor 1993. *Képekbe menekülő élet. Krúdy Gyula képalkotásáról és a nyelvi kép stilisztikájáról*. Balassi Kiadó. Budapest.
- Kocsány Piroska 1981. Jelentés- és metafora. A metaforakutatás újabb útjai a nyelvtudományban. *Magyar Nyelv* 59–72.
- Lakoff, George–Johnson, Mark 1980. *Metaphors we Live by*. Chicago: The University of Chicago Press
- Petőfi S. János 1996. *Az explicitég biztosításának feltételei és lehetőségei természetes nyelvi szövegek interpretációjában. A szemiotikai-textológiai értelmező interpretáció néhány aspektusa*. Linguistica. Series C., Relationes 8. Budapest.
- Petőfi S. János 1999. Adalékok a szó- és gondolatalakzatok szemiotikai textológiai keretű általános elméletéhez, különös tekintettel a metaforakutatásra. In: Petőfi S. János–Békési Imre–Vass László (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 11*. JGYF Kiadó. Szeged. 110–154.
- Petőfi S. János–Dobi Edit 2000. Tezaurusztikus explikációk alkalmazása a szemiotikai-textológiai koreferenciaelemzésben. In: Dobi Edit–Petőfi S. János (szerk.): *Korreferáló elemek – koreferenciarelációk. Officina Textologica 4*. Kossuth Egyetemi Kiadó. Debrecen. 124–149.
- Reboul, Anne–Moeschler, Jacques 2000. *A társalgás cselei. Bevezetés a pragmatikába*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Szikszaíné Nagy Irma 1999. *Leíró magyar szövegtan*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2000. Kérdések a koreferenciáról. In: Dobi Edit–Petőfi S. János (szerk.): *Korreferáló elemek – koreferenciarelációk. Officina Textologica 4*. Kossuth Egyetemi Kiadó. Debrecen. 11–34.
- Zalabai Zsigmond 1986. *Tűnődés a trópusokon*. Szépirodalmi Kiadó. Budapest.

*(Szöveg az egész világ. Emlékkönyv Petőfi S. János 70. születésnapjára.
Tinta Kiadó. Budapest. 2002. 165–175.)*

Jelen változat a szerzőtől kapott kézirat.